

מפלגות המחנה המתפזר: הציונות הדתית ומפלגותיה בבחירות 2009

אשר כהן

מבוא

שיח ציבורי פנימי ער וקריאות חוזרות ונשנות לאיחוד כוחות פוליטי של הציבור הציוני-דתי הפכו לתופעת קבע לא רק בעתות של מערכות בחירות אלא אף ביניהן. כך למשל באוקטובר 2009, חודשים רבים לאחר הבחירות, וכשבחירות חדשות כלל אינן נראות באופק חזר העיתון "מקור ראשון", הכולט שבעיתונים המזוהים עם הציונות הדתית, לעסוק בשאלת האיחוד. סופיה רון-מוריה, הפרשנית הפוליטית הבכירה בעיתון, ביקרה את המציאות הפוליטית הפנימית המפוצלת "שאינה מאפשרת לגבש כוח של 14 מנדטים לפחות ולמקסם את יכולת הלחץ" (רון-מוריה, 2009). המאמר פותח בדיווח על פגישה מתוכננת בין נציגי שתי המפלגות – האיחוד הלאומי והבית היהודי – ואחר כך מציג את הערכותיהם של חברי הכנסת בעניין הסיכויים העתידיים לאיחוד פוליטי ביניהם. בעוד שחבר הכנסת יעקב כ"ץ, ראש רשימת האיחוד הלאומי, הביע ביטחון באיחוד פוליטי לקראת הבחירות הבאות, הרי אורי אורבך, חבר הכנסת החדש מסיעת הבית היהודי, היה מסויג יותר אם כי לדעתו "שני החלקים של הציבור הזה, המפד"ל והחדר"ל (ונכון שההבדלים ביניהם במידה רבה הובילו לפילוג), יכולים לחיות ביחד במסגרת פוליטית משותפת" (שם). יו"ר הבית היהודי גילה ספקנות רבה עוד יותר באמירתו שהוא "לא יכול להיות בטוח שזה יצליח" (שם). בעל הניסיון הרב ביותר מבין חברי הכנסת של הבית היהודי, זבולון אורלב, היה נחרץ הרבה יותר: "לא נטרפד את המהלך, אבל אני לא מאמין בו" (שם).

כמוקד מאמר זה עומד הטיעון שאם הנסיבות והתנאים החברתיים, הפוליטיים והחוקתיים לא ישתנו במידה ניכרת, הרי סיכוייה של הציונות הדתית להתאחד במסגרת מפלגתית אחת נמוכים. בהקשר זה אטען שתהליכי הפיצול החברתי, הדתי והפוליטי המתחוללים בחברה הציונות הדתית הם הגורמים העיקריים

בציונות הדתית המסביר במידה רבה את הפיצול המפלגתי ואת המגמות האלקטורליות של בחירות 2009; (ג) הניסיונות הכושלים לאיחוד לקראת בחירות 2009, שבמקדם כינון שיטה ייחודית לקביעת הרשימה לכנסת; (ד) ניתוח התוצאות בקלפיות בריכוזים הציוניים-דתיים לגוניהם ובחינת משמעותן של מגמות ההצבעה.

הציונות הדתית במערכות הבחירות: רקע היסטורי

בתקופה הראשונה, תקופת היציבות מאז שנת 1949 ועד המהפך בשנת 1977, נחשבה המפלגה "מפלגת מחנה", כלומר מפלגה המזוהה בהרכב הנהגתה ובתפקודה עם מחנה חברתי-תרבותי מוגדר ומובחן בחברה. המפלגה רואה את תפקידה לדאוג לאינטרסים החיוניים של המשתייכים למחנה החברתי-תרבותי ולשמש אמצעי להגשמת האידאולוגיה המאפיינת את המחנה. היא מתפקדת כמפלגת אינטגרציה במובן זה שהיא איננה מתמקדת רק בהשגת תמיכה אלקטורלית בתקופות בחירות אלא עוסקת גם במגוון פעילויות אחרות דוגמת תרבות, חינוך, חברה, תעסוקה וכלכלה לצורך שימור המחנה שאותו היא מייצגת ולקידומו. דגם זה זוהה בעבר בייחוד עם מפלגות הציונות הסוציאליסטית, ובשדה המחקר שוררת הסכמה בדבר דעיכתו ההדרגתית בשנות המדינה (גולדברג, 1990). בהקשר האלקטורלי מאופיינת מפלגת המחנה הציונית-דתית בשתי תכונות: האחת, הציונים-דתיים הצביעו ברובם הגדול בעבורה בקביעות; השנייה, במערכת הפוליטית לא קמה מפלגה חזקה דייה שהציגה את עצמה כחלופה למפלגה "בקרוב הציונים-דתיים (דון-יחיא, 1980). מאפיינים אלה התבטאו בעובדה שהישגי המפלגה היו יציבים וקבועים: 10-12 מושבים.

משנת 1981 ואילך מתחללים כמה שינויים הנובעים משני גורמים עיקריים: הראשון הוא הגורם העדתי המשתקף בהקמת תמ"י. מאוחר יותר עם דעיכת תמ"י ישתקף ממד זה במעבר קולות של ציונים-דתיים מזרחים לש"ס. הגורם השני נוגע לתחום הפוליטי ולמחלוקת בין נציגים לבין יונים, אשר בהקשר הציוני-דתי מדויק יותר לתארה כמחלוקת בין נציגים מתונים לבין נציגים קיצוניים. המפלגות הנציגות החדשות קמו על רקע הביקורת כלפי מתיונות המפלגה והציגו את עצמן כחלופה ציונית-דתית. בשנת 1988 אף נעשה ניסיון להקים מפלגה ציונית-דתית

ההופכים את סיכויי האיחוד לנמוכים. כישלון ניסיונות האיחוד לקראת הבחירות האחרונות ומגמות ההצבעה, שבהם ארזיב במאמר, מחזקים הערכה זו. ההיסטוריה הפוליטית האלקטורלית של הציונות הדתית מחולקת בבירור לשתי תקופות עיקריות: הראשונה, תקופת היציבות הארגונית, המנהיגותית, התפקודית והאלקטורלית משנת 1949 ועד המהפך הפוליטי בשנת 1977; השנייה, תקופת הזעזועים והשינויים משנת 1981 ועד היום. בחירות 2009 ממשיכות את מגמת השינויים התכופים בכל המישורים שניכרו בכל מערכות הבחירות ברור האחרון בכלל ובעשור האחרון בפרט. המכנה המשותף היציב ביותר של הציונות הדתית בכל מערכות הבחירות הוא אפוא חוסר יציבות בכל התחומים.

בבחירות 2009 בלטו כמה תופעות: האחת, לקראת הבחירות נעשה ניסיון מקיף לאיחוד הציונות הדתית במסגרת מפלגה אחת. זאת להבדיל מן הבחירות הקודמות בשנת 2006 שבהן שמרו הסיעות הציוניות הדתיות על עצמאותן והתמודדו במסגרת רשימה משותפת, ניסיון שגם הוא ייחודי וחריג בהשוואה לעבר. הניסיון, שאעסוק בו בהרחבה בהמשך, נעשה בשיטה ייחודית לקביעת הרשימה ונחל כישלון שהביא בסופו של דבר להתמודדות המחנה בשתי רשימות נפרדות. התופעה השנייה, מפלגת האם של הציונות הדתית שהתמודדה לאחר הפילוג בכינוי "הבית היהודי - המפלגה החדשה" הגיעה לשיא היסטורי שלילי כשזכתה בשלושה מושבים בלבד. התופעה השלישית, בכל גוני החברה הציונית הדתית ניכר מעבר קולות לליכוד. הנפגעת העיקרית ממעבר זה מבין שתי המפלגות הציוניות-דתיות היא מפלגת הבית היהודי - המפלגה החדשה. הליכוד הפך לחלופה אלקטורלית ממשית באמצעות שילוב מספר ניכר של מועמדים ציונים-דתיים ובאמצעות פנייה ישירה למצביעים ציונים-דתיים.

המאמר עוסק בארבעה נושאים עיקריים: (א) הרקע ההיסטורי של הציונות הדתית מן ההיבט האלקטורלי; (ב) ניתוח הפיצול התרבותי, הדתי והפוליטי

1 תיאוך האיחוד הלאומי כמפלגה ציונית-דתית נעשה רק לצורך הדיון והוא מתבסס על העובדה שרוב מצביעי המפלגה מזוהים כציונים-דתיים. העובדה שהמפלגה כוללת את אריה אלדד ממפלגת התקווה שאיננה מוגדרת דתית, ואת תנועת ארץ ישראל שלנו שלפחות אחד מפלגיה, זה של הרב וולפא, איננו ציוני, מבהירה שכינוי המפלגה ציונית-דתית איננו מדויק.

מתונה, מימד, שלא עברה את אחוז החסימה, ולכן הצטרפה כסיעה עצמאית למפלגת העבודה. בבחירות האחרונות היא התמודדה בנפרד ושוב לא עברה את אחוז החסימה.

מנחם פרידמן מסביר את השינויים הן בשינוי הנסיבות הפוליטיות הכלליות, שבמרכזן עליית הליכוד לשלטון במהפך בשנת 1977, והן בעלייתם של בני הרור השני למדינה בציונות הדתית למעמד ההנהגה. כותרתו של המאמר "מטראומת הסחף לתחושת ביטחון ועליונות" מסבירה היטב שינויים אלה. לטענתו, הישגי המפד"ל בעבר נשענו בייחוד על התחושה של "טראומת הסחף", כלומר תחושת המגננה המתפתחת על רקע הסכנה הממשית לאבדן הדור הצעיר לנוכח היותה של הציונות הדתית מיעוט בחברה הילונית. בהקשר הפוליטי נשענה התחושה על הדומיננטיות של הציונות הסוציאליסטית בדמות מפא"י ועל הצורך להגן על אינטרסים דתיים דוגמת שמירת עצמאותו של החינוך הדתי וקידום חקיקה דתית היכולה לחזק את זהותה היהודית של המדינה. בשפתם הביקורתית של בני הרור השני תפקדה המפד"ל כ"משגיחת הכשרות" של המפעל הציוני ומדינת ישראל, אך נמנעה מלעסוק בסוגיות הלאומיות הגדולות. דווקא עליית הליכוד לשלטון שחררה את בני הרור השני מחששותיהם של דור המדינה. ראשית, האינטרסים הדתיים המוגדרים לא עמדו עוד בסכנה על רקע זיקתו החיובית של הליכוד אל המסורת הדתית, בייחוד בתקופת מנהיגותו של מנחם בגין. שנית, בני הרור השני שאפו לפרוץ קדימה ולעסוק בסוגיות החשובות ולא הסתפקו עוד בתפקיד הצר של "משגיחי הכשרות". מפעל ההתיישבות של גוש אמונים היה הביטוי הבולט לכך בשנות השבעים. החלופות הפוליטיות החדשות משקפות מאז ועד היום את הנכונות הגוברת שלא להישאר דווקא במסגרות הפוליטיות הישנות דוגמת המפד"ל (פרידמן, 1981).

מן ההיבט האלקטורלי והמפלגתי ניכרים השינויים בכמה התפתחויות: ראשית, רבים מהציונים הדתיים נטשו את המפד"ל ומאז הישגיה הם בדרך כלל 5-6 מושבים במוצ'ע.² התפתחות נוספת היא שבמערכת המפלגתית צמחו פעם

2 אציין כי בעניין זה ניכרת אייזיבות: בשנת 1984 זכתה המפד"ל ב-4 מושבים, בשנת 1996 ב-9 מושבים ובבחירות 2009 - ב-3 מושבים בלבד.

אחר פעם חלופות פוליטיות שהציגו את עצמן במפורש כחלופה הראויה למפד"ל ופנו לגיוס תמיכה ניכרת בקרב הציונים הדתיים. לרוב היו מעורבים במפלגות אלו ציונים-דתיים שנמנו בעבר עם פעילי המפד"ל או עם מועמדיה.

בשנת 1981, שנת המפנה, קמו שתי מפלגות חלופיות: תמ"י שקמה על הרקע הערתי והונהגה על ידי חבר הכנסת מן המפד"ל אהרן אבוחצירא; התחייה שקמה על רקע ההתנגדות להסכמי השלום עם מצרים ושעם מקימה נמנו דמויות בולטות מגוש אמונים דוגמת חנן פורת ובני קצובר. בשנת 1984 התארגנה מצ"ד - מחנה הציונות הדתית בראשות הרב חיים דרוקמן שפרש מן המפד"ל וחברה באופן חד-פעמי להקמת רשימת מורשה המשותפת לה ולפועלי אגודת ישראל. התחייה ותמ"י המשיכו להיות חלופה נוספת. בצדן יש להזכיר את ש"ס אף שכוח משיכתה בעבור ציונים-דתיים עתיד להתברר רק בהמשך. בשנת 1988 נוספו גם מולדת לרשימת המפלגות הנציות החלופיות, ומימד המתונה שבסופו של דבר לא עברה את אחוז החסימה. בשנת 1992 לא עברה התחייה את אחוז החסימה, ובשנת 1996 זכתה כאמור המפד"ל לראשונה זה זמן רב ב-9 מנדטים.

לענייננו חשובה הפרישה שהובילה להקמת תקומה ולאחריה להקמת האיחוד הלאומי לקראת הבחירות בשנת 1999. מדובר בנקודת ציון חשובה כיוון שמכאן ואילך הפכה רשימת האיחוד הלאומי לכותרת הקבועה בעבור התארגנויות פוליטיות משתנות המבקשות לגייס קולות בקרב הציונים-דתיים. בבחירות בשנת 1999 כלל האיחוד הלאומי שלושה רכיבים: חרות בראשות בני בגין שפרש מהליכוד, מולדת בראשות רחבעם זאבי ותקומה שהיא התארגנות של פורשי המפד"ל חנן פורת וצבי הנדל המזוהים עם האגף הנצי יותר המייצג את ההתנחלויות ביש"ע. המפלגה זכתה ב-4 מנדטים, ובני בגין החליט לפרוש מן החיים הפוליטיים עד חזרתו לליכוד בבחירות 2009.

בבחירות 2003 הצטרף האיחוד הלאומי שכלל את מולדת ותקומה למפלגת ישראל ביתנו בראשות אביגדור ליברמן. המפלגה זכתה ב-7 מנדטים כשהערכות הן שליברמן עצמו הביא 3 מנדטים לפחות, ויש המעריכים אפילו 4 מנדטים, בעיקר מקרב עולי חבר המדינות לשעבר. במהלך הקדנציה פרשו מן המפד"ל חברי הכנסת אפי איתם ויצחק לוי והקימו את סיעת הציונות הדתית המתחדשת שלימים תהפוך לסייעת אח"י (כהן, 2003).

לוח 1 הישגי המפד"ל וחלופותיה הפוליטיות מאז הקמת המדינה

כנסת	שנה	מספר קולות למפד"ל	שיעור קולות של המפד"ל	המפד"ל (מנדטים)	האיחוד הלאומי (מנדטים)	התחיה (מנדטים)	מולדת (מנדטים)	אחרות (מנדטים)	לא עברו את אחוז השימה
9-1	1977-1949	-56,720 160,787	9.9%-8.3%	12-10					-
10	1981	95,932	4.9%	6		3	-	-	-
11	1984	73,530	3.5%	4		5	-	2	-
12	1988	89,720	3.9%	5		3	2	-	מימד
13	1992	129,663	5.0%	6		-	2	-	התחיה
14	1996	240,271	8.1%	9		-	2	-	-
15	1999	140,307	4.2%	5	4	-	-	-	-
16	2003	132,370	4.2%	6	7	-	-	-	-
17	2006	224,083	7.1%	9	-	-	-	-	-
18	2009	96,765	2.9%	3	4	-	-	-	-

* יש לזכור בהקשר זה שחשוב יותר לראות את טווח היציבות בשיעורי התמיכה ולא במספר הקולות כיוון שנתון זה מושפע משינויים דמוגרפיים גדולים ומהירים יחסית.

בשנת 2006 התמודדה ישראל ביתנו באופן עצמאי, ושאר רכיבי האיחוד הלאומי - תקומה, מולדת ואח"י - התמודדו בבחירות ברשימה משותפת עם המפד"ל. יש להדגיש שמדובר ברשימה משותפת המאפשרת למפלגות המייסדות לשמור על מעמדן המשפטי העצמאי. הרשימה זכתה ב-9 מנדטים כשרק 3 מתוכם הם נציגי המפד"ל (Cohen, 2007). הרכב זה של הרשימה עתיד להפוך לגורם נוסף בוויכוחים שהובילו לפילוג בבחירות 2009. במהלך הקדנציה הקים אריה אלרד ממולדת את מפלגת התקווה.

הכנסת השבע עשרה מסמלת במלוא עוצמתה את מציאות הפילוגים והפיצולים בציונות הדתית: ערב מערכת הבחירות לכנסת השמונה עשרה התפצלו תשעה חברי כנסת לחמש סיעות שונות: נציג אחד למולדת, נציג אחד למפלגת התקווה, שני נציגים לתקומה, שניים לאח"י ושלושה למפד"ל. אפי איתם מאח"י ואלי גבאי מן המפד"ל, שהתנגדו למהלכי האיחוד במתכונת שהתבצעה, פרשו במהלך מערכת הבחירות ועברו לליכוד. ריבוי הפיצולים מסביר מחד גיסא את הלחצים הציבוריים לאיחוד ומאידך גיסא את סיכויו הגמוכים להתממש כפי שעתיד להתברר בבחירות 2009.

איי-היציבות ניכרת היטב גם בשינויים חוזרים ונשנים בקרב החלופות הפוליטיות למפד"ל. התבוננות בתשע מערכות הבחירות מאז 1981 מבחירה שאי-אפשר למצוא ביניהן שתי מערכות בחירות רצופות שניכרת בהן המשכיות. השינויים ניכרים היטב פעם אחר פעם בכמה היבטים: במספר המושבים שמשגיגות המפד"ל והחלופות הרלוונטיות לחוד ובמשותף; במספרם המוחלט של התומכים; בשיעורי התמיכה; בדרכי ההתארגנות המפלגתית; לבסוף, גם בשינויים התכופים, בייחוד במפד"ל, בכל הנוגע לדמויות המובילות את המפלגה (לוח 1).

להעריך באופן כללי את מקומן של הקבוצות על בסיס מחקרים עיוניים וסקרים חלקיים שנעשו לאורך השנים.

היבורו של יאיר שלג (2000) העוסק בחברה הדתית בפתח המאה העשרים ואחת מייצג נקודת מפנה ואף משמש מחקר הלוצי בתחום המוגדר של מבנה החברה הציונית-דתית. אמנם השיח הפנימי בציונות הדתית התייחס במידת מה לפיצול ההולך ומתהווה בעיקר מאז שנות השמונים, אולם הדברים היו פזורים ולא הגיעו לכדי תיאור וניתוח מסודרים ושיטתיים בהיקף כזה.

בהתייחסו לרמותה הסטראטיפית של העילית התורנית של ישיבת מרכז הרב המזוהה עם גוש אמונים טען שלג כי "גם בשיא השפעתו, במחצית השנייה של שנות השבעים ובמשך רוב שנות השמונים, לא אפיין המודל הזה את כלל החברה הדתית-לאומית" (שלג, 2000: 27). לעומת זאת ניכרה כבר בשנות התשעים קשת של תופעות נרחבות שאת כולן "יכולה לאפיין ההגדרה של היפתחות, ברמות שונות, לתרבות הכללית" (שם, 56). שלג עוסק בהרחבה בתופעות האלה של היפתחות: אימוץ דפוסי הבילוי החילוניים; הגידול המהיר בעיסוק באמנויות ובעיקר באמנויות המסך (ראו גם רקנטי, 2009); התפתחות הפמיניזם הדתי; הלגיטימציה לגישה מדעית כלפי התורה; התפתחות תופעת "הרכנים החדשים" המגולמת בארגון רבני צהר; כמוכן השינוי בדפוסי השירות הצבאי. את הבריחה מן המגזריות, ובכלל זאת בתחום הפוליטי, מסכם שלג בכותרת ה"דתי בביתך" – ישראלי בצאתך" (שלג, 2000: 75).

מאז צאת ספרו של שלג התפרסמו מגוון מחקרים שחזרו וביססו מזוויות ראייה שונות את הטענות בדבר הגיון בציונות הדתית (כהן, 2003, תשס"ה; שרלו, תשס"ז). את המבנה המשותף לכל המחקרים אפשר למצוא בטענה בדבר היות הציונות הדתית מגוונת במידה רבה. לרוב מדובר בהבחנה בין כמה קבוצות ותרבויות משנה: בקצה הרצף ממוקמת הקבוצה המתוארת בדרך כלל כחרדית-לאומית או לחלופין כתורנית-לאומית.³ קבוצה זו מתאפיינת בדפוסי התנהגות דתיים שמרניים

³ בשיח הפנימי בציונות הדתית החלה להתפתח התייחסות מודעת לעולם המונחים שתכליתו לתאר את הקבוצות השונות. כך לדוגמה המושג "חרדי-לאומי" נתפס על ידי חלק מחברי קבוצה זו ככינוי גנאי בגלל השימוש במונח "חרדי" כחלק מהמונח. מכאן התפתחה העדפה לכינוי "תורני-לאומי" המתאר התחזקות דתית והתקרבות לדפוסי התנהגות דתיים-חרדיים אך ללא השימוש במושג "חרדים".

ממחנה ציוני-דתי לתרבויות משנה ציוניות-דתיות:

הפיצול הדתי-חברתי

השיח הציבורי על אודות הציונות הדתית סובל לרוב מהכללות מוטעות מסוגים שונים שעליהן עמדתי בהרחבה במאמרים אחרים (כהן, 2004, בהכנה). קבוצות אידאולוגיות מגובשות וקיצוניות מושכות אליהן, מטבע הדברים, את תשומת הלב התקשורתית, הציבורית והמחקרית. אירועים קיצוניים, דוגמת הטבח שביצע בדרך גולדשטיין ובוודאי רצח רבין, מחזקים מגמה זו באופן טבעי. אין בכוונתו של מאמר זה לטעון שהתופעות אינן קיימות ואינן מסוכנות, אלא ברצונו לומר שיש נטייה לכלול תופעות אלו כמאפיינות את ציבור המתנחלים כולו, ובמקרים הקיצוניים יותר אף את כלל הציבור הציוני-דתי. ההכללות מתבטאות לרוב בשתי טענות עיקריות: ראשית, שהמחנה הציוני-דתי נתון רובו ככולו להשפעה מכרעת מצד הרדיקליזם המשיחי ומצד האקטיביזם הפוליטי הנגזר ממנו; שנית, שקיים רק מיעוט קטן המתאפיין במתינות, שגם הוא אינו זוכה תמיד להתייחסות. צרור המונחים הכולל "הקצנה דתית", "הקצנה פוליטית", "משיחיות רדיקלית", "פונדמנטליזם", "אי-ציות לשלטון החוק", "פוטנציאל סרבנות" והגרוע מכול "אלימות" הופך יחדיו למסגרת פרשנית שדרכה מתוארות ומפורשות הציונות הדתית והסכנה הגלומה בה. מחקר שנערך לקראת ביצוע תכנית ההתנתקות (אירם ואח', 2006) מעיד בבירור על קיום מגמות כאלה באמצעי התקשורת מתוך ספרי העיון המדגימים את מגמת ההכללות אפשר להזכיר בייחוד את ספריהם של צביה גרינפילד (2001) וספי רכלבסקי (1998). מגמות דומות אפשר למצוא גם בהתייחסויות בעלות אופי מחקרי (הורוביץ, 1996; רובינשטיין, 1997; Lustick, 1987; Avruch, 1988).

הציונות הדתית מגוונת אפוא במידה רבה. בתיאורה כמגוונת אין הכוונה רק להימצאות ניואנסים שונים המתאגדים מתחת המטרייה של מכנים משותפים חזקים, כולטים וכוללניים. הכוונה היא להתפתחות תרבויות משנה ציוניות-דתיות הנבדלות זו מזו בסוגיות מכריעות בחשיבותן דוגמת: תפיסותיהן והשקפות היסוד שלהן, דפוסי התנהגותן הדתית והפוליטית ויחסן לרכנים. בהקשר זה יש להדגיש שמעולם לא נערך סקר מדגמי מקיף המנסה לברר באמצעות הגדרות עצמיות את חלקן היחסי של הקבוצות הציוניות-דתיות השונות. עם זאת אפשר

החרדית-לאומית ואף רב יותר ממנה במקצת. גם אם נניח הטיית כלשהי על רקע קיומו של הסקר בקרב אוכלוסייה מוגדרת, הרי ברור שהוא משקף את הרוב הגדול של החברה הציונית-דתית (כהן, תשס"ה).

לוח 2 הגדרה עצמית בקרב ציונים-דתיים

	דתי-ליברלי	דתי	חרדי-לאומי	סך הכול
הגדרה עצמית בלבד	100 19.7%	363 71.6%	44 8.7%	507 100%
הגדרה עצמית ודפוסי התנהגות	149 28.4%	236 44.8%	141 26.8%	526 100%

הנן מוזס (2009) הוסיף במחקרו נדבך חשוב להבנת המורכבות הרכה של הציונות הדתית. ייחודיותו של מחקר זה היא בכך שהוא נשען על סקר שכלל מגוון נרחב מאוד של שאלות בתחומים מגוונים דוגמת: עמדות פוליטיות; השקפות דתיות; תפיסת סמכותם של הרבנים; היחס למדינה; היחס לערכים המודרניים המערביים והיחס לחברה החילונית. כך יכול היה לסרטט תמונה עשירה מאוד של המגוון הציוני-דתי. המחקר חילק את הציונות הדתית לחמש קבוצות על פי הגדרה דתית: חרדים-לאומיים; תורנים-לאומיים; דתיים-לאומיים; דתיים-ליברלים; אורתודוקסיה מודרנית. ייאמר מיד שמחקר זה לא בדק את חלקן היחסי של הקבוצות אלא את מאפייניהן בהשוואה לקבוצות אחרות. כיוון שכך ייחס המדגם חשיבות יתרה גם לקבוצות קטנות יחסית כדי לתת תוקף לבחינת המגמות המאפיינות כל קבוצה.⁵ הסקר נערך באמצעות שאלונים שנשלחו בדואר אלקטרוני על בסיס רשימות תפוצה של קהילות, יישובים, מוסדות וארגוני דת. להלן יוצגו מספר דוגמאות.

ומחמירים הקרובים לאלה הנהוגים במחנה החרדי וגם בנטייה לעמדות נציות מובהקות הנשענות על תפיסות דתיות משיחיות. בקצה הנגדי של הרצף ממוקמת קבוצה המתוארת לרוב כדתית ליברלית או כאורתודוקסיה מודרנית המאופיינת למשל במתינות פוליטית, בהפנמת דפוסים וערכים מודרניים וליברליים ובאימוץ דפוסי התנהגות שניכרות בהם חריגות מן ההלכה. במרכז הרצף, המייצג את הרוב או לפחות את הקבוצה כבדת המשקל ביותר, ממוקמת קבוצת הדתיים-לאומיים או הציונים-דתיים המתאפיינת בשילוב הדפוסים משני הקצוות.

אין בנמצא אפילו מחקר אחד בנושא הטוען שהקבוצה החרדית-לאומית על גווניה היא הרוב בציונות הדתית. גם אם יש חילוקי דעות בסוגיה הם מתמקדים בשאלה אם מדובר במיעוט גדול המונה 40% בקירוב מן הציבור הציוני-דתי או במיעוט המונה כרבע מן הציונים-דתיים. חשוב להדגיש שהקבוצה המנוגדת שהמכנה המשותף שלה הוא המתניות והפתיחות מוערכת אף היא כמיעוט גדול, פעמים אפילו יותר מן הקבוצה המתאפיינת לכאורה בקיצוניות. כך למשל בסקר שנערך בשנת 2003 בקרב ציונים-דתיים המתגוררים בערים המבוססות בתוך הקו הירוק, ניתנו לשאלים שלוש אפשרויות להגדרה עצמית: "דתי-ליברלי", "דתי" ו"חרדי-לאומי". בעוד שקרוב ל-72% בחרו בהגדרה הרגילה "דתי", קרוב ל-20% בחרו בהגדרה "דתי-ליברלי" ורק 9% בקירוב בחרו בהגדרה "חרדי-לאומי". לאחר מכן זוהו דפוסי התנהגות המאפיינים כל אחת מקבוצות הקצה, "דתי-ליברלי" ו"חרדי-לאומי". על בסיס זה אותרו כל הנחקרים שהגדירו את עצמם "דתי", אך שדפוסי התנהגותם היו זהים לאחת מקבוצות הקצה. הם צורפו לאותה קבוצה אף שכאמור בחרו שלא להגדיר את עצמם חלק ממנה. גם שקלול זה מראה שכוחה של הקבוצה הדתית-ליברלית דומה לזה של הקבוצה

4 השאלונים חולקו בשכונות דתיות ועל פי רשימות החברים בכתי הכנסת בערים האלה: גבעת שמואל, כפר סבא, מודיעין, נתניה, פתח תקווה, רחובות ורמת גן. הם מייצגים היטב את אוכלוסיית הערים היהודיות הגדולות בכללותה. הנחקרים התבקשו להשליב על השאלונים הכתובים ולהחזירם במעטפה מבוילת שצורפה לשאלונים. מתוך כ-3,500 שאלונים הוחזרו 526. כדי לוודא שאזורי המגורים השונים אינם עלולים להיות גורם משפיע נבדקו התוצאות לגבי כל עיר בנפרד, ולא נמצאו הבדלים מובהקים ביניהם.

5 העונים נחלקו לפי הקבוצות הבסיסיות האלה שקבע מוזס עצמו: בורגנות דתית - 210; תורני-לאומי - 82; אורתודוקסיה מודרנית - 86; רוחניים נאו-חסידיים - 69; רדיקלים פוסט-ממלכתיים - 68. כאמור אין מדובר כלל בחלוקה יחסית של הקבוצות השונות בציונות הדתית. במסגרת השאלון הם נשאלו גם להגדרתם הדתית.

מפלגות המחנה המתפוזר

ההתנגדות בכוח, המוזכרת פעמים רבים כאיום ממשי ומסוכן בשיח הציבורי, זוכה בהתנגדות ברורה בקרב רוב הציונים-דתיים: בקבוצת המיעוט התורנית-לאומית תומכים בה כ-54% לעומת 27% שמתנגדים ול-19% ניטרליים. בקבוצה הגדולה של הבורגנות הדתית שוללים את ההתנגדות בכוח 56%, 21% תומכים בה ו-23% ניטרליים כלפיה. בקבוצת האורתודוקסיה המודרנית שוללים אותה 78%, 12% תומכים בה ו-10% ניטרליים כלפיה (מוזס, 2009: 293).

לענייננו חשובה התפלגותה הפוליטית של הציונות הדתית באמצעות השימוש ברצף המקובל של ימין ושמאל (לוח 3). הנחקרים נשאלו "כיצד אתה ממקם את עצמך מבחינה פוליטית (מדינית, לא כלכלית) על הרצף ימין-שמאל?". ניתן להם סולם בן עשר דרגות, שבו דרגה 1 מתוארת כימין, דרגה 10 מתוארת כשמאל ודרגות 5-6 מוגדרות מרכז. הממצאים מבהירים ללא ספק שיש קשר ברור בין מידת הנציות של הנחקרים לבין הגדרתם העצמית הדתית: ככל שהארם קרוב יותר לקוטב החרדי-לאומי כך הוא נצי יותר, ולהפך: ככל שהוא קרוב יותר לקוטב הליברלי המודרני, כך סביר שנציותו תהיה מתונה יותר עד כדי הגדרתו העצמית בתור מרכז. הרוב הדומם בציונות הדתית מתחלק שווה בשווה כמעט בין ימין "קשה" לימין "רך" יותר. ברור לחלוטין שהציונות הדתית ברובה המכריע נוטה לעמדות הנציות, אם כי ניכרים הברלים במידת הנציות ובסוגיית המניעים והמקורות של העמדה הנצית. בעניין זה ארחיב בהמשך בדיון העוסק בדפוסי ההצבעה ובמניעיה האפשריים.

לוח 3 מיקומם הפוליטי של הדתיים-לאומיים על פי הגדרותיהם העצמיות

דתי-מודרני	דתי-לאומי-ליברלי	דתי-לאומי	תורני-לאומי	חרדי-לאומי	
46	71	179	162	46	מספר המשיבים
6.14	4.68	2.83	2.06	1.30	ערך ממוצע
2.4%	6.7%	43.7%	70.9%	93.3%	ימין "קשה" 1-2
21.5%	43.3%	46.6%	24.0%	6.7%	ימין "רך" 3-4
30.9%	35.0%	7.4%	3.8%	0.0%	מרכז 5-6
45.2%	15.0%	2.3%	1.3%	0.0%	שמאל 7-10

מקור: מוזס, 2009.

לפני הנחקרים הוצגו שישה ערכים (שוויון זכויות לכול; חירויות הפרט; סובלנות ופולורליזם; חופש הביטוי והיצירה; השכלה רציונליזם ומחקר; מימוש עצמי) והם נשאלו כך: "לפניך ערכים הנחשבים כערכיה המרכזיים של התרבות המערבית החילונית בימינו, ציין באיזו מידה לדעתך, מן הראוי להפנים ערכים אלו לתוך העולם הדתי?". בסולם של חמש דרגות נעו התשובות האפשריות בין (1) "במידה רבה מאוד" ל-(5) "כלל לא". בצד כל אחת מתשובות הקצה הוצגה אפשרות מתונה יותר של הסכמה (2) או שלילה (4) ואפשרות אמצע ניטרלית (3). לאחר שקלול ההתייחסויות לכל הערכים נמצא שקו האמצע הציוני-דתי המשקלל את כלל הנחקרים והקבוצות הוא 2.28, היינו קיימת נטייה ברורה לכיוון ההסכמה עם האמירה שראוי להפנים ערכים ליברליים מערביים. אפילו הקבוצה המשולבת של התורנים-לאומיים והחרדים-לאומיים, שהיא הקיצונית על פני הרצף, הגיעה לממוצע של 2.97, דהיינו מוקמה על קו האמצע שבין הסכמה להתנגדות. שקלול רחב יותר של מכלול המדרים על פני הרצף ליברליזם - שמרנות (יחס לפמיניזם; יחס למיעוטים; יחס לערכי תרבות המערב; יחס לסמכות הרבנית; יחס לחדמיניזם) מעיד על כך שקו האמצע הציוני-דתי עומד על 2.92, קרוב לקו האמצע. בעוד השמרנות של הקבוצה התורנית-לאומית משתקפת בציון 3.88, הבורגנות הדתית, שהיא קבוצת הרוב הדומם, קרובה לקו האמצע עם ציון 2.84 המעיד על נטייה קלה לכיוון הליברלי.

בהתייחס למקורות הזיקה למדינה מתברר שגם הנטייה לייחס לציונות הדתית תפיסות משיחיות רחוקה מהמציאות. רוב הציונים-דתיים אכן קושרים את יחסם למדינה בהשקפתם הדתית הכללית, אך נמנעים מלקשור אותה בתהליך הגאולה עצמו. מיעוט ציוני-דתי אף מתאר את זיקתו למדינה כנשענת על השקפתו הציונית, תיאור שהועדף על פני שתי האפשרויות הדתיות יותר. כך למשל כ-27% מהבורגנות הדתית, כאמור הקבוצה הגדולה בציונות הדתית, ו-45% מהמוזוהים כאורתודוקסיה מודרנית העדיפו את הזיקה הציונית על פני הזיקות הדתיות.

עוד עולה מהממצאים שרוב הציונים-דתיים אינם נוטים לראות את סמכות הרבנים כמתייחסת לתחומים שאינם הלכתיים מובהקים. עובדה זו חשובה לאור השאלה החוזרת ונשנית בשיח הציבורי אם חיילים דתיים יעדיפו להיענות לפקודות מפקדיהם או להנחיות רבניהם. עם זאת נראה שעל רקע ביצוע ההתנתקות גוברת הלגיטימציה לסירוב פקודה. 51% מהבורגנות הדתית "מסכימים מאוד" או "מסכימים" לדפוס של סירוב פקודה במקרה של פיגוי יישובים. לעומת זאת

כישלון ניסיונות האיחוד לקראת בחירות 2009

חודשים רבים בטרם נודע על הקדמת הבחירות כבר ניכרו להצעים ציבוריים בכיוון איחוד הציונות הדתית והקמת מפלגה ציונית-דתית מאוחדת.⁶ להצעים אלה באו לביטוי בביקורת פובליציסטית על הפיצול הקיים ובהתארגנויות שונות ששמו לעצמן את המטרה של השגת האיחוד הפוליטי. המכנה המשותף הבולט של כל היוזמות היה ההכרה בכך שהציונות הדתית מגוונת מאוד, ומכאן שכל מהלך של איחוד חייב לבטא באופן כזה או אחר את קיומו של אותו גיוון. אולם על רקע מגמות הפיצול הניכרות בציונות הדתית מתעוררת השאלה: מדוע מלכתחילה מתפתחים בקרבה להצעים לאיחוד פוליטי?

אפשר להראות כמה מגמות בשיח הציבורי הפנימי בהקשר זה: ראשית, התחושה שקיים יחס הפוך בין תרומתה של הציונות הדתית לחברה ולמדינה לבין השפעתה הפוליטית המזערית. בהקשר זה מוצגת לדוגמה תופעת ההתגייסות לשירות צבאי קרבי ומזכור שוב ושוב השיעור הגבוה של הציונים-דתיים ביחידות הלוחמות המשמשים לוחמים וקצינים כאחד. על כך אפשר להוסיף את תופעת הגרעינים התורניים בפריפריה וכמובן את התפיסה המקובלת בציונות הדתית על תרומתה להתיישבות. ההתנתקות רק העצימה והחריפה תחושות אלו. שנית, בציונות הדתית שוררת תחושה קשה של אפליה בינה לבין המחנה החרדי לגווניו בכל הנוגע לסיפוק צרכיה הישירים. דוגמה בולטת לכך היא תחום החינוך. מדי שנה חוזרת על עצמה תופעה ידועה ומוכרת: המחנה החרדי זוכה בהבטחת תקציבים למערכות החינוך שלו, בעוד הציונות הדתית נאלצת להסתפק בפירוורים. כך לדוגמה בכל אחת מהשנים האחרונות התפרסמו ידיעות על היעדר תקציב לבנות השירות הלאומי, דפוס השירות הגופן ביותר בקרב בוגרות החינוך הציוני-דתי (זמר, 2008; טלמור, 2009). נוסף על כך אחת הסוגיות הבווערות בציונות הדתית היא תשלומי העתק שהורים משלמים מכיסיהם בעבור חינוך ילדיהם. התשלומים מגיעים למאות רבות של שקלים

6 גילוי נאות: כותב שורות אלה השתתף בצוות ההיגוי של תנועת כולנו, אחת היוזמות הציבוריות לאיחוד הציונות-דתית, ובהמשך שימש חבר במועצה הציבורית שהקימו הסיעות השונות כחלק מניסיון האיחוד.

הבחירות בישראל - 2009

בחודש בעבור כל ילד, ובמי של אלפי שקלים בחודש דווקא המכנר הימין - הקיצוני. לאיחוד פוליטי. אחי ישיבות ההסדר לשעבר, האיחוד רק אם הציבור הרחב המנגננים והמפלגות, ולעבור מנקודת מבטו חייב האיחוד להכיר ברכ מלכיאור, מנהיג תנועת מימד, וכלה בברוך מרזל, ממובילי תנועת כ"ך, לתהייה כיצד יצליחו נציגי הקצוות הפוליטיים לדימוי הרווח, שוררת הסכמיות רחבה על רוב בנושאים דוגמת חינוך וזהותה היהודית של המדינה, לבית" לא תפסה תאוצה, אולם באתר אינטרנט שפעל בלבהיזן בקריאות ובהצהרות התומכות באחדות שנכתבו בידי, בציונות הדתית.

להדים ציבוריים נרחבים זכתה תנועת "כולנו" שפעלה בייחוד

2008. יוזמת כולנו, בניגוד ליוזמת "רשימה אחת", עסקה בתחומים

ראשית, תנועת כולנו התמקדה במציאת שיטות לקביעת הרשימה לכנס ולהקמת המפלגה. נראה כי היא זו שהעלתה על השיח הפנימי את רעיון הפריימריז הפתוחים שיערכו ללא מפקד. שנית, התנועה ייחסה חשיבות רבה לשיתוף הפעולה עם הסיעות הקיימות, גם אם אחד מעקרונותיה היה שיתוף הציבור הרחב בתהליך קביעת הרשימה. משמעויותיו המעשיות של העיקרון עברו שינויים בעקבות שיחות רבות ומשא ומתן שהתנהל בין נציגי התנועה לבין נציגי הסיעות בכנסת. הוויכוחים התמקדו בסוגיה כיצד אפשר למצוא איזון ראוי בין השפעת הציבור לבין השפעת המועצה הציבורית בעת הרכבת הרשימה לכנסת. ולבסוף, יוזמת כולנו ארגנה שלושה כינוסים ציבוריים מוצלחים בירושלים, בקיבוץ בארות יצחק ובכפר סבא. בכינוסים נידון רעיון הייצוג המגוון. השתתפו בהם הרב אליקים לבנון מאלון מורה מצדה הימני

של הקשת הפוליטית בהמשך הדרך יתברר במרכז-שמאל הקשור קביעה זו נוסחו אחרי שהתקבלו, חזרית תיענה להן. נציגי המפ"ל, מועצת פתוחים להצעה על ידי מועצת פתוחים לעדימות בנוגע לכו"מ... משבר כו"מ... בסוף... המפ"ל... מרד... ולכל... מור...

במילואים יעקב עמידרור שהסכים לעמוד בראש המועצה. בהמשך הדרך יתברר שהתגלעו פערי ציפיות עמוקים בין חברי הכנסת לבין חברי המועצה. אמנם בהסכם הרשמי ביניהן ניתנו מלוא הסמכויות למועצה, אך בצד קביעה זו נוסחו כמה המלצות שחברי הכנסת היו משוכנעים שהמועצה הציבורית תענה להן. בהסכם נכתב כך:

המפלגות המייסדות ממליצות בפני המועצה הציבורית העצמאית (א) לבחור ברשימה לכנסת לפחות 4 מועמדים חדשים בעשירייה הראשונה, ובכללם, נשים ושומרי מסורת שאינם חובשי כיפה [...]. (ב) לבחור מתוכה ועדה בת 5-7 חברים שאין להם זיקה ישירה למי מהמתמודדים לכנסת, אשר תגבש בהסכמה המלצה למועצה בדבר ההרכב או הדרך בה תקבע המועצה את רשימת המועמדים לכנסת [...]. (ג) שיו"ר המפלגה יבחר בבחירות מקדימות פתוחות (פריימריס פתוחים) בקרב הציבור הציוני-דתי והמסורתי.

על המלצה זו נוסף משפט רב משמעות המעיד על גודל ציפיותיהם של חברי הכנסת: "כמו כן מצורף בזה מסמך המלצה מנחה לביצוע הבחירות המקדימות הפתוחות" [ההדגשה שלי].⁸

פעילות המועצה הציבורית עמדה בסימן קבוע של משברים חוזרים ונשנים החל ברגע שבו פורסמו שמות חבריה, דרך השלב המוקדם של הכינוס הראשון וכלה בכינוס האחרון שבו נקבעה הרשימה לכנסת. כבר בשלבי התארגנותה החלו להישמע הטענות שהרכב המועצה נוטה לכיוון זה או אחר. עיקר הטענות באו מכיוון אנשי תקומה שטענו שלמפד"ל בכלל, ולזבולון אורלב בפרט, שמור רוב בקרב חברי המועצה ושהיא הורכבה כך שהחלטות תתקבלנה בהתאם לרצונותיו של אורלב. טענות אלה העידו בעיקר על חוסר אמון עמוק בין הסיעות השונות ובין פעילי המחנות ולאוו דווקא שיקפו את האמת. כפי שאבהיר בהמשך, ההחלטות שקיבלה המועצה הוכיחו בוודאות שטיעונים אלה היו חסרי שחר.

8 מתוך מסמך פנימי שכותרתו "הסכם הקמת מפלגה חדשה: ציונית דתית ומסורתית מייסודן של המפד"ל והאיחוד הלאומי".

של הקשת הפוליטית, והרב יהודה גלעד, לשעבר מהבולטים בתנועת מימד, במרכז-שמאל הקשת הפוליטית.⁷

אחרי שהתקבל החוק להקדמת הבחירות הואצו התהליכים לקראת האיחוד. נציגי המפד"ל, תקומה ומולדת התנגדו לאורך כל הדרך לקיומם של פריימריז פתוחים כהצעתה של תנועת כולנו. הסיעות העדיפו שקביעת הרשימה תיעשה על ידי מועצה ציבורית. במהלך הדיונים ניכרו סדקים בעמדת המפלגות רק בנוגע לעריכת פריימריז פתוחים לתפקיד יו"ר המפלגה, נושא שעתידי ליצור משבר כבר בראשית דרכה של המועצה הציבורית.

בסופו של תהליך עוצבה דרך ייחודית וחסרת תקדים לביצוע האיחוד. סיעות המפד"ל, התקומה ומולדת הקימו מועצה ציבורית שמנתה 40 חברות וחברים בדרך הזו: כל סיעה רשאית הייתה להעלות שמות של חברים פוטנציאליים, ולכל סיעה הייתה זכות וטו. המטרה הייתה ליצור מועצה שהרכבה האישי יהיה מוסכם על ידי כל הסיעות. ייאמר מיד שלא היה מדובר במועצה שכל חבריה ניטרליים לחלוטין או שאינם מזוהים עם אחד הפלגים בציונות הדתית. היה ברור שחלק מן השמות המוצעים היו מזוהים בבירור אך בה בשעה היו מקובלים גם על הסיעות האחרות או שהיו בעלי מעמד שלא אפשר את פסילתם. כך למשל היה ברור שהרב דב ליאור, מראשי ועד רבני ביש"ע, מזוהה עם סיעת תקומה, ומנגד היה ברור שאיש העסקים מוטי זיסר מקורב למפד"ל. בה בשעה היה ברור ששום סיעה לא תפסול דמות רבנית בעלת מעמד כה חשוב או איש עסקים כה בולט וידוע בציונות הדתית.

חברי הכנסת מן הסיעות השונות הבהירו שוב ושוב שהם מפקידים ביד המועצה את מלוא הסמכויות להכריע כראות עיניה בכל הנוגע להנהגת התנועה, להרכב הרשימה ולכל נושא אחר הקשור באיחוד. נציגי הסיעות פנו לאלוף

7 "מפלגה דתית מאוחדת - כולנו - יצאה לדרך", *NRG*, 23.7.2008; "אם לא נתעשת מפעל הציונות הדתית יאבד", *ערוץ 7*, 21.7.2008; "היום נערך כנס נוסף של תנועת כולנו", שם, 6.8.2008. התנועה הפעילה בקביעות אתר אינטרנט שבו אפשר היה להביע תמיכה באיחוד, לקרוא את מגוון העצומות ולראות את רשימת החותמים עליהן. לאחר כמה חודשי פעילות החלו גם פגישות בין חברי הכנסת מכל סיעות הציונות-דתית לבין יוזמי כולנו במטרה לגשר על הפערים שהתגלו בעניין הדרך הראויה לאיחוד הציונות הדתית.

חברי הכנסת מכל הסיעות הופתעו פעם אחר פעם כשהמועצה קיבלה החלטות המנוגדות לעמדתם.

כך למשל בכינוס הראשון החליטה המועצה שלא יתקיימו פריימריז לתפקיד יו"ר התנועה. הטענה שהעלו חלק מחברי המועצה הייתה כי ממילא בהתמודדות כזו בין חברי הכנסת הוותיקים אין בשורה לציבור וכי עצם ההיערכות לפריימריז וניהולם יעוררו מחלוקות וימנעו את האחדות המיוחלת. ההחלטה שהתקבלה ברוב מכריע של חברי המועצה עוררה את זעמו של חבר הכנסת אורי אריאל שכבר החל בהכנות להתמודדות ואף השקיע כספים בפרסום מודעות בעיתונות. עצמאותם של חברי המועצה התבררה בעת שגם חברי המועצה, שזוהו בבירור עם אנשי תקומה התומכים באורי אריאל, ובראשם הרב דב ליאור, הצביעו נגד קיום הפריימריז. כך אירע שכבר בשעות הראשונות לאחר הכינוס הראשון של המועצה נוצר משבר שבמהלכו איים חבר הכנסת אורי אריאל לפרוש.

במקרה נוסף קיבלה המועצה הציבורית החלטה דרמטית במיוחד בקבעה שיו"ר התנועה לא ייבחר מבין חברי הכנסת הוותיקים אלא יהיה מועמד מבחוץ. החלטה זו סתרה בבירור את הטענה שזבולון אורלב שולט במועצה, כיוון שהיא פגעה באופן שאינו ניתן לתיקון או לשינוי בשאיפותיו לעמוד בראש התנועה המאוחדת. בסופו של תהליך מורכב ורווי משברים נבחר הרב פרופסור דניאל הרשקוביץ, קצין מודיעין במילואים, רב שכונת אחוזה בחיפה ופרופסור למתמטיקה בטכניון. מבחינות רבות היה מדובר בשילוב ייצוגי וסמלי בין הציונות הדתית המחוברת לעולם התורה, לבין עולם המדע והשירות הצבאי. ואולם לאחר בחירתו התבטא הרשקוביץ באופן שהתפרש כאילו הוא מחזיק בעמדות מתונות מדי בתחום המדיני, עניין שבהמשך יתברר כחסר בסיס ממש. עוד בטרם יבשה הדיו על הבחירה החדשה היא החלה מותקפת על ידי הימין הדתי. כך התקבעה בתודעה הציבורית הססמה שיצאה מבית מדרשו של חבר הכנסת אריה אלדר, ולפיה הרשימה החדשה בראשות הרשקוביץ אינה אלא "קדימה עם כיפה". אלדר פעל נמרצות להקמתה מחדש של מפלגת האיחוד הלאומי אף על פי שבמהלך הרכבת הרשימה של המפלגה החדשה ניהל משא ומתן על הצטרפותו לרשימה בתור נציג האוכלוסייה המסורתית.

בעיה עיקרית נוספת שעמדה ברקע לפילוג היא הרכב הרשימה. ביום ארוך ורווי מחלוקות שהתקיים בשדרות נקבעה הרשימה בדרך סבוכה ומורכבת: ראשית, נקבע שיערך סיבוב הצבעה רק על המקומות השני והשלישי מתוך

מחשבה שאלו מקומות מכריעים ולכן חשוב לנטרל את הוויכוחים האפשריים בעניינם. בסיבוב זה נבחר זבולון אורלב מן המפד"ל למקום השני, ואורי אריאל מתקומה נבחר למקום השלישי. הבחירה עוררה מהומה רבה. אנשי תקומה, שראו ביו"ר התנועה הרשקוביץ דמות המזוהה עם המפד"ל, טענו שהבחירה באורלב למקום השני מבטאת הלכה למעשה מהלך של השתלטות המפד"ל הישנה על הרשימה החדשה.

המועצה המשיכה להפתיע גם בסיבוב הבא שקבע את שאר חברי הרשימה. המועצה התייחסה ברצינות רבה אל ההמלצה לשלב ברשימה פנים חדשות, והכריעה שרוב המועמדים יהיו חדשים אגב דחיקת כמעט כל חברי הכנסת המכהנים מן המקומות הראליים: במקום הרביעי הוצבה המועמדת שולי מועלם, סגנית יו"ר ארגון אלמנות ויתומי צה"ל, ובמקום החמישי הוצב אורי אורבך, מי שנחשב הציוניסטי הבכיר ביותר באמצעי התקשורת. מבחינתם של אנשי ימין רבים, החמישייה הראשונה כללה רק נציג ימני מובהק אחד, אורי אריאל, וגם הוא שובץ במקום השלישי בלבד. הקריאות והלחצים מהאגף הימני שלא לקבל את הרשימה כמות שהיא ולהתפלג החלו מיד. חבר הכנסת אלדר קרא לחבר הכנסת אריאל ש"לא להיות עלה התאנה בחמישייה הפותחת של המפד"ל, ולא להניח לאורלב להשלים את חיסול האיחוד הלאומי" (ברוך, 2008; שרגאי, 2008).

האווירה הועכרה עוד יותר בעקבות כשלים בהפעלת אתר האינטרנט של מפלגת הבית היהודי. לקראת השלב הסופי של בחירת הרשימה על ידי המועצה הציבורית הועברו לציבור מסרים שלפיהם יוכל הציבור הרחב להשתתף בהצבעה מקוונת ולהשפיע במידה מסוימת על רשימת המועמדים. הציבור התבקש לבחור 15 מועמדים מתוך רשימה בת 100 מועמדים כמעט. לא היה ברור איזו השפעה תהיה לציבור על מיקום המועמדים ומה תהיה מידת השפעתה של המועצה הציבורית. התהליך כשל בסופו של דבר במידה רבה. ראשית, ההצבעות באתר האינטרנט החלו עוד בטרם הועלו לאתר כל המועמדים. חלק מן המועמדים ששמותיהם הופיעו מאוחר באתר האינטרנט טענו שתומכיהם הפוטנציאליים כבר מימשו את הצבעתם, ולא יכלו לחזור בהם מהצבעתם הקודמת. כך נוצרו עיוות והטיה לטובת המועמדים שהיו באתר האינטרנט מההתחלה. שנית, השימוש בשרתי אינטרנט מסוימים לא אפשר כלל

המפלגות ב־7 מנדטים: הבית היהודי - המפד"ל החדשה זכתה ב־3 מנדטים, והאיחוד הלאומי ב־4 מנדטים.

מגמות הפיצול שהוצגו לעיל ליוו את כל ניסיונות האיחוד ואת פעילות המועצה והן הסתיימו כאמור בפילוג עצמו. הנתונים מלמדים כי המחלוקת לא סבה על עצם המחויבות לעמדה נצית. היא התמקדה בשאלה עד כמה העמדה הנצית היא חסרת תחליף או שמא יש למפלגה העתידית סוגיות אחרות החשובות באותה מידה דוגמת תחום החינוך. במהלך הניסיונות העלו נציגי תקומה את האפשרות שלאיחוד תצורף תנועת ארץ ישראל שלנו, הסמן הימני הקיצוני ביותר שבחלקו כלל איננו ציוני. כדי להתגבר על הרתיעה שגילו רבים כלפי שיתוף פעולה כזה, הועלתה מיד האפשרות שלא יהיה מדובר בנציג שעלול לעורר התנגדות דוגמת ברוך מרזל. בסופו של דבר צורף לרשימה מיכאל בן ארי. צירוף זה מבהיר מעל לכל ספק שהאיחוד הלאומי מתאפיין בתפיסת סוגיית ההתיישבות כאולטימטיבית וכעקרון יסוד העומד מעל לכל סוגיה אחרת. נראה שתפיסה זו היא העומדת הן מאחורי צירופו של חבר הכנסת אלדד ממפלגת התקווה והן מאחורי צירופה של תנועת ארץ ישראל שלנו. אין זה כה חשוב שאלדד איננו דתי או שהרב שלום וולפא הוא מהקיצוניים שבין אנשי חב"ד ואינו ציוני בעליל. המכנה המשותף המאחד אותם הוא עמדותיהם הנציות הקשיחות והאולטימטיביות. מכאן עולה שהפילוג אכן מבטא את החלוקה הפוליטית בין ימין קיצוני שבעבורו העמדה הימנית היא חזות הכול לבין ימין מתון יותר המייחס חשיבות גם לסוגיות אחרות מלבד לסוגיית ההתיישבות.

כפי שצוין לעיל, חודשים לאחר הבחירות הביע חבר הכנסת אורי אורבך את אמונתו כי שני החלקים של הציבור הזה, המפד"ל והחרדים-לאומיים, יכולים להימצא במסגרת פוליטית משותפת (רוך-מוריה, 2009). יש בדבריו יותר מרמז לכך שבעוד מפד"ל מייצגת את הציבור הציוני המתון יותר בהקשר התרבותי-דתי, הרי האיחוד הלאומי מייצג את החרדים-לאומיים. במהלך מערכת הבחירות שקלה מפלגת הבית היהודי לצאת במסע תעמולה שיטען כי לבית היהודי מצביעים הדתיים ה"נורמליים". בגלל הקונטציה השלילית המרמזת שהאחרים לכאורה אינם נורמליים, בסופו של דבר התקבל קו מתון יותר: הנציגים הסכימו להציג את מפלגתם כמפלגת הדתיים ה"רגילים", רמז

להצביע. כך למשל עובדי אוניברסיטת בר-אילן לא יכלו להצביע עקב שימוש בתוכנות הגנה מהמירות יחסית.⁹

כנינוס המועצה שנועד לקבוע את הרשימה הועלתה השאלה אם ראוי לפרסם את תוצאות ההצבעה באינטרנט לאור הכשלים הרבים שהתגלו. השאלה הועלתה הן בעניין הפרסום לציבור הרחב והן בעניין פרסום התוצאות לחברי המועצה הציבורית בלבד. במסגרת הדיון הועלה החשש שמעת פרסום התוצאות תיאלץ המועצה להתחשב בהן במידה רבה על אף הכשלים הטכניים שליוו את ההצבעה בהנחה שאינה רוצה לספוג ביקורת ציבורית. לבסוף החליטה המועצה שהיא מעדיפה שאפילו לידה לא יגיעו התוצאות ובוודאי שלא לפרסמן בקרב הציבור הרחב. ההחלטה גררה מחאה חריפה מצד חלק מחברי המועצה ועוררה חרושת של שמועות בדבר התוצאות שהעכירו עוד יותר את האווירה הטעונה ממילא.

בסופו של תהליך רווי משברים שלא פסקו לרגע אחד אכן התרחש הפילוג: מפלגת הבית היהודי שאמורה הייתה להיות איחוד ציוני-דתי הפכה לבית היהודי - המפד"ל החדשה, והאיחוד הלאומי קם מחדש בהמשיכו במסורת של צירוף מפלגות חדשות לאיחוד. בפעם הזאת צורפה לתקומה ולמולדת מפלגת "ארץ ישראל שלנו" שהיא עצמה מיזוג בין תנועתו של ברוך מרזל לבין תנועתו של הרב שלום רב וולפא הנחשב אחד הקיצוניים שבין אנשי חב"ד.

כיוון שהחלטה הסופית על הפילוג התקבלה סמוך מאוד לתאריך הגשת הרשימות, הרכבי שתי הרשימות היו פרי של שיחות והתייעצויות פנימיות של פעילים בכל אחת מהרשימות. ברשימת הבית היהודי - המפד"ל החדשה הועבר אורי אורבך למקום השלישי, וראשות הרשימה הסופית כללה את המועמדים האלה (לפי מקומם ברשימה): דניאל הרשקוביץ; זבולון אורלב; אורי אורבך; ניסן סלומיאנסקי; שר-שלום ג'רבי. בראשות האיחוד הלאומי הועמד יעקב כ"ץ, מאנשי העשייה הבולטים של גוש אמונים וממקימי ערוץ 7 והיישוב בית אל; במקום השני הוצב אורי אריאל; במקום השלישי אריה אלדד; במקום הרביעי שובץ נציג ארץ ישראל שלנו ד"ר מיכאל בן-ארי. במערכת הבחירות זכו שתי

9 דוגמה לביקורת חריפה על התהליך ראו באתר האינטרנט רב צעיר: <http://ravtzair.blogspot.com>

מפלגות המחנה המתפור

ג. הקלפיות ב-13 מושבים שכוננו מושבי עולים או מושבים חדשים ושהוקמו לאחר הקמת המדינה.¹² לענייננו חשובה העובדה שמדובר במושבים שהשתייכו ארגונית לתנועת הפועל המזרחי הציונית-דתית ושהמתיישבים בהם הגיעו מארצות האסלאם. עד בחירות 1977 נהנתה המפלגה במושבים אלה מרוב מכריע, אך משנות השמונים ניכר מעבר קולות לתמ"י ולאחר מכן לש"ס ולליכוד. כיום ממשיכה הציונות הדתית לזכות בהם בתמיכה ניכרת אך פחותה בהשוואה לעבר.

ד. 42 קלפיות בריכוזים הציוניים-דתיים הקהילתיים והעירוניים ביהודה ושומרון שבהם בולטת השיבותה האידאולוגית של ההתיישבות. לפיכך מצאתי לבחון בריכוזים אלה מספר רב של קלפיות.

ה. 27 קלפיות עירוניות שבהן יש ריכוז ניכר של אוכלוסייה ציונית-דתית.¹³ חשיבותן של קלפיות אלו בכך שהן מייצגות את רובה הגדול של האוכלוסייה הציונית-דתית. בהקשר זה יש להדגיש שאופיין הפתוח יחסית של הקלפיות העירוניות מקשה זיהוי ברור של תנועת קולות, אולם הנחת היסוד היא שבקלפיות עירוניות שבהן בשנת 2006 ניכרה תמיכה רחבה במיוחד ברשימה הציונית-דתית המשותפת (40% ויותר) מזוהים עיקר המצביעים או לפחות חלקם הגדול כציונים-דתיים.

12 אחיעזר; זרחיה; חריר; חזון; יבול; ישעי; יתד; כפר יעבץ; נחושה; עזת; רווחה; שיבולים; שרשרת.

13 11 קלפיות בירושלים; 7 בפתח תקווה; 2 בחיפה; 2 ברחובות; וקלפי אחת מכל אחת מהערים גבעת שמואל, מודיעין, רמת גן ורעננה.

ברור לרוב הבורגני בציונות הדתית. ואולם, חלק מן הבורגנים הללו, כפי שנואה בהמשך, פנו לליכוד.

תוצאות הבחירות ומשמעותן

כאמור הפיצול הפוליטי בציונות הדתית נובע משלושה תהליכים שהתפתחו בתקופת הדור האחרון: (א) התפתחות השסע העדתי; (ב) התפתחות הפיצול התרבותי-דתי; (ג) התפתחות הברלים במשמעותן של העמדות הנציות, במידת קשיחותן ובמידת חשיבותן בהשוואה לצרכים אחרים, דוגמת תחום החינוך, במסגרתה של ההתארגנות הפוליטית. בדיון להלן אבהיר שאכן שלוש ההתפתחויות מוצאות את ביטוין במגמות ההצבעה המתגלות בבחירות 2009. לצורך בחינת תוצאות הבחירות בהקשר הציוני-דתי חילקתי את הקלפיות הציוניות-דתיות לחמישה סוגים (להלן לוח 4):

א. הקלפיות ב-16 הקיבוצים הדתיים להוציא הקיבוצים המשתייכים לתנועת פועלי אגודת ישראל.¹⁰ הקיבוצים הדתיים נחשבו מאז ומתמיד הסמן השמאלי בציונות הדתית, ומכאן שמגמות ההצבעה בקרב קבוצה זו עשויות ללמד על המתחולל במחנה הציוני-דתי כולו.

ב. הקלפיות ב-15 מושבים דתיים שבעבר כונו המושבים הוותיקים ומתאפיינים באוכלוסייה אשכנזית.¹¹ מושבים אלה חשובים משני היבטים: האחד, האוכלוסייה בהם דומה במידה רבה לאוכלוסיית הערים הגדולות, ולכן הם יכולים ללמד על המתחולל בקרב הרוב הגדול של הציונים-דתיים. השני, בחינת ההצבעה בהם חשובה לצורך בחינת השסע העדתי באמצעות השוואה למושבים חדשים שאוכלוסייתם מזרחית.

10 בארות יצחק; בית רימון; טירת צבי; מגדל עוז; כפר עציון; לביא; מירב; מעלה גלבוע; סעד; עין הנצי"ב; עין צורים; עלומים; קבוצת יבנה; ראש צורים; שדה אליהו; שלוחות.

11 בית גמליאל; בני דרום; גמזו; חמד; כפר הרא"ה; כפר מימון; כפר פינס; משואות יצחק; נחלים; ניר גלים; ניר עציון; צפריה; שדה אילן; שדה יעקב; תקומה.

רוב לימין המתון, מיעוט גדול לימין הקיצוני ומיעוט קטן של מרכז-שמאל

השתייכותה של הציונות הדתית לימין מובהרת היטב דווקא מבחינת התוצאות בקיבוצים הדתיים. במשך שנים רבות התבסס הדימוי בדבר היותם של הקיבוצים הדתיים הסמן השמאלי של הציונות הדתית. בהתייחס להיבטים החברתיים-דתיים יש לדימוי זה אחיזה ברורה וידועה במציאות. הוגי דעות בולטים מהקיבוץ הדתי הפגינו תמיד עמדות חברתיות דתיות מתונות והיו מן הראשונים להביע מחאה על תופעות של הקצנה דתית. בשנת 1988 התמודדה לראשונה תנועת מימד המתונה בראשות הרב יהודה עמיטל וזכתה בקרוב למחצית מקולות אנשי הקיבוץ הדתי. מאז נוצר הדימוי בדבר נטייתם של אנשי הקיבוץ הדתי גם לשמאל הפוליטי שבמוקד עמדותיו התמיכה בפשרות טריטוריאליות.

בחירות 2009 מבהירות מעל לכל ספק שגם אם בעבר הרחוק יחסית הייתה טענה זו נכונה, הרי כיום גם הקיבוצים הדתיים הם ימניים בכירור (לעיל לוח 4). ארבע מפלגות הימין – הבית היהודי (כ-43%), הליכוד (כ-22%), האיחוד הלאומי (כ-13%) וישראל ביתנו – זוכות בקיבוצים הדתיים כ-80% מן הקולות בקירוב. מפלגות המרכז והשמאל – קדימה, העבודה, מרצ ומימד – זוכות בפחות מ-20% מהקולות. המסקנה הברורה היא שאם כך הם פני הדברים בקבוצה הציונית-דתית הנחשבת לסמן השמאלי, ברור לחלוטין עד כמה הציונות הדתית הזו על גווניה היא ימנית מובהקת. בכל הקבוצות הציוניות-דתיות האחרות דוגמת המושבים והקלפיות העירוניות (לעיל לוח 4), וזאת בלי להתייחס ליהודה ושומרון, המגמה חזקה עוד יותר. התמיכה במרכז משתקפת בתמיכה שולית יחסית במפלגת קדימה, והתמיכה בשמאל בציונות הדתית נראית בהיקף של לא יותר מטעות סטטיסטית.

עם זאת יש לשים לב לאופי העמדה הימנית המשתקפת בהצבעה ולסגנונה. בכל סוגי הקלפיות מלבד ביהודה ושומרון, הבוחרים הציונים-דתיים מעדיפים את הבית היהודי או את הליכוד על פני האיחוד הלאומי. גם בקלפיות יהודה ושומרון מצליחה קבוצת המצביעים המשותפת של הבית היהודי והליכוד להגיע לאיזון בקירוב עם האיחוד הלאומי (כ-43% מצביעים לליכוד ולבית היהודי במשותף ו-47% לאיחוד הלאומי).

לוח 4 זפוסי הוהצבעה בקלפיות ציוניות-דתיות מובהקות

סוגי קלפיות	שנה	יחידות התורה	ש"ס	חזית יהודית	האיחוד הלאומי	רשימה משותפת	בית היהודי	הליכוד	ישראל ביתנו	קדימה	העבודה
קיבוצים דתיים	2006	0.56	1.17	1.05	12.51	58.80	-	6.52	2.74	9.04	5.47
מושבנים ותתיים	2009	0.14	1.13	-	-	-	42.88	22.32	1.78	8.19	2.84
מושבנים	2006	2.13	3.72	1.96	-	64.23	-	7.15	2.73	5.95	3.30
מושבנים חרדיים	2009	1.26	3.92	-	17.86	-	40.07	22.64	2.42	5.37	1.72
מושבנים חרדיים	2006	3.84	28.29	1.20	-	31.84	-	11.93	3.38	7.32	5.63
חרדיים	2009	3.25	28.55	-	10.03	-	11.89	29.27	4.49	7.02	3.10
חרדיה	2006	0.76	4.05	6.80	-	72.01	-	8.68	3.20	1.09	0.52
חרדיה ושומרון	2009	0.63	3.85	-	47.18	-	20.42	23.09	2.32	0.64	0.20
רביניים	2006	6.75	11.0	3.0	-	50.14	-	8.75	3.0	6.55	3.6
רביניים	2009	5.87	11.3	-	21.6	-	23.54	23.0	3.33	6.3	1.95

מעבר הקולות לליכוד ומשמעותיותו

בבחירות הקודמות בשנת 2006 זכה הליכוד ב-9% בלבד מן הקולות ברמה הארצית הכוללת. בבחירות בשנת 2009 זכה הליכוד ב-21.6% מהקולות, היינו עלייה של פי 2.4 בחתך הכלל-ארצי. ניתוח תוצאות הבחירות בקרב כלל הקבוצות הציוניות-דתיות ובכלל סוגי הקלפיות מוכיח שבריכוזים הציוניים-דתיים לגוניהם עלה הליכוד עוד יותר בהשוואה לעלייתו הארצית בכלל הציבור. העלייה הגדולה ביותר היא בקיבוצים הדתיים - פי 3.42, ולאחריהם המושבים הדתיים הוותיקים - פי 3.17. ביהודה ושומרון עלה הליכוד פי 2.66 ובקלפיות עירוניות בריכוזים ציונים-דתיים - פי 2.62. במקום האחרון ממוקמים המושבים בעלי האוכלוסייה המזרחית שבהם עלה הליכוד פי 2.45. ואולם אין לבלבל בין עליית כוחו של הליכוד ממערכת בחירות אחת לשנייה לבין התמיכה הכללית בו. הסיבה לכך שהעלייה במושבים המזרחיים מתונה טמונה בכך שמעבר הקולות לליכוד התחולל כבר במערכות הבחירות בעבר על רקע השסע הערתי. במושבים אלה התחרות בעיקרה מתנהלת בין הליכוד לבין ש"ס. תחרות זו משקפת כאמור את השסע הערתי בציונות הדתית שראשיתו עוד בהקמת תמ"י (לעיל לוח 4).

במערכות הבחירות האחרונות מוכרת היטב פעילותו של משה פייגלין העומד בראש חטיבת המנהיגות היהודית בליכוד. פייגלין מסמל כבר שנים רבות את התפיסה של תנועת המנהיגות היהודית שיש להשתלט על הליכוד מבפנים. במהלך מערכת הבחירות הודיע חבר הכנסת אפי איתם מאה"י שהוא מצטרף לליכוד. נציגים מטעמו שולבו במקומות לא ריאליים ברשימה, ובפתקי ההצבעה מתחת לאותיות מח"ל הופיע הכיתוב "הליכוד-אח"י". אין ספק שאיתם הרים תרומה נוספת ללגיטימציה לעבור לליכוד. עם זאת התוצאות מלמדות היטב כי המעבר לליכוד איננו פרי צעדיהם של משה פייגלין או אפי איתם. השניים, למרות הברלים ניכרים ביניהם, מזוהים עם הימין הקשה יותר בציונות הדתית. לעומת זאת, מעבר הקולות לליכוד ניכר בכל סוגי הקלפיות הציוניות-דתיות. יתר על כן דווקא בקבוצות הנחשבות מתונות יחסית כמו הקיבוץ הדתי ניכר מעבר קולות גדול יותר בהשוואה לקבוצות אחרות. דווקא במחוזות הנחשבים לפוטנציאל תמיכה בפייגלין, ביהודה ושומרון, המעבר לליכוד מתון הרבה יותר. סביר להניח שמעבר הקולות לליכוד נשען על כמה גורמים: ראשית, עצם התרחשות הפילוג בין סיעות הציונות הדתית נתנה לציונים-דתיים המתלבטים

בעבור איזו מפלגת ימין להצביע את הלגיטימציה להצביע לליכוד. בהקשר זה ההצבעה מייצגת מעבר קולות טבעי למפלגה ממלכתית הנתפסת כימנית, במיוחד לנוכח העובדה שמדובר במפלגה שהייתה בתנופה והובילה בסקרים. שנית, נראה שהליכוד הפך לפתרון הפוליטי בעבור אלה המחזיקים בעמדות ימניות מתונות יותר שאינן נשענות בהכרח על תפיסות משיחיות או דתיות. היקף מעבר הקולות לליכוד דווקא בקיבוצים ובמושבים הדתיים מוכיח את הדברים. מקומות אלה רחוקים יחסית מהתנויות הדתית המשיחית ובוודאי שאינם נחשבים למעוזים של הקבוצה החרדית-לאומית; ולבסוף, מאז ההתנתקות גוברים בציונות הדתית הקולות התומכים בדבר הצורך בהשתלבות במסגרות כלל-ישראליות הקיימות והמתנגדים למגמות הבדלנות בעלות האופי המגזרי. מבחינות מסוימות מדובר במקור נוסף למחלוקת תרבותית-חברתית. בבחירות הנוכחיות השתלבו ברשימת הליכוד חמישה מועמדים ומועמדות ציונים-דתיים לפחות במקומות ריאליים. כך הפכה הנטייה הקיימת ממילא לעניין מוחשי המקבל ביטוי גם בייצוג הפוליטי. מעבר הקולות לליכוד הוא, אם כן, חלק מן הביטוי הפוליטי של גישות אנטי-מגזריות אלו.

סיכום ומסקנות

הציונות הדתית שידעה שינויים כמעט בכל אחת ממערכות הבחירות האחרונות המשיכה גם בבחירות 2009 בקו המאפיין אותה. אמנם הנטיות לפילוג פנימי בציונות הדתית אינן חדשות, ואולם בפעם הזאת התרחש הפילוג על אף לחצים ציבוריים גדולים ומאמצים גדולים מאוד לאיחוד. על רקע זה ייתכן שאמון הציבור באפשרות לאיחוד נפגע באופן בה קשה עד כדי ערעור האפשרות לבצע ניסיון נוסף לאיחוד פוליטי בעתיד. יש לזכור כי בתוך כך הולכים ומעמיקים תהליכי הפיצול התרבותי-הדתי שעתידיים להקשות עוד יותר על הסיכויים לאיחוד אפשרי בעתיד.

הפיצול הפוליטי הביא להחלשת כוחן הכולל של הסיעות הציוניות-דתיות. עובדה זו ניכרת בגודלן המזערי של שתי הסיעות: האיחוד הלאומי שבאופוזיציה עם 4 מנדטים והבית היהודי בקואליציה עם 3 מנדטים בלבד. יש לזכור ששתי הרשימות לא היו רחוקות מרחק רב משיעור החסימה העומד כיום על 2%.

מפלגות המהנה המתפזר

כהן, אשר (בהכנה). "הכיפה והכומתה - דימוי ומציאות", בתוך: משה רזימי (עורך), עמרו"ת, א, הכיפה והכומתה, אלקנה: מכללת אורות.

—, תשס"ה. "הכיפה הסרוגה ומה שמאחוריה: ריבוי זהויות בצינונת הדתית", אקדמות טו: 30-9.

—, 2004. "דת ופטריוטיות בין השלמה לניגוד: הזנות ושרם בצינונת הדתית", בתוך: אבנר בן-עמוס ודניאל בר-טל (עורכים), פטריוטיות - אוהבים אותך מולדת, תל אביב: הקיבוץ המאוחד - קו אדום, עמ' 478-453.

—, 2003. "הצינונת הדתית והמפר"ל בבחירות 2003: שאיפה למפלגת מהנה לנוכח אתגרי הפילוג הדתי, הערתי והפוליטי", בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), הבחירות בישראל - 2003, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, עמ' 310-277.

מוסס, חנוך, 2009. מצינונת דתית לדתיות פוסט מודרנית: מגמות ותהליכים בצינונת הדתית מאז רצח רבין, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

פרידמן, מנחם, 1981. "מטראומת הסחף לתחושת ביטחון ועליונות", מגוון: לשאלות חברה ומדינה (ספטמבר): 14-9.

רובינשטיין, אמנון, 1997. מהרצל עד רבין והלאה: מאה שנות ציונות, ירושלים ותל אביב: שוקן.

רוזן-מוריה, סופיה, 2009. "פירוק והרכבה", מקור ראשון, יומן, 23.10.2009, עמ' 6-7, 23.

רכלבסקי, ספי, 1998. חמורו של משית, תל אביב: ידיעות אחרונות.

רקנטי, יצחק ש', הצינונת הדתית ואמנויות המסך: בית ספר "מעלה", תלמידי וסרטיהם כמקרה מבחן, 2009, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

שלג, יאיר, 2000. הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל, ירושלים: כתר.

שרגאי, נדב, 2008. "הבית היהודי: ימין מאוחד או גירושין בהתהוות", הארץ, 16.12.2008, www.haaretz.co.il/hasite/pages/1047243.html

שרלז, יובל, תשס"ז. "האליטות הדתיות הלאומיות החדשות", בתוך: א' בן-רפאל וי' שטרנברג (עורכים), אליטות חדשות בישראל, ירושלים: מוסד ביאליק, עמ' 354-334.

Avruch, Kevin, 1988. "Gush Emunim: 'The Iceberg Model' Reconsidered", *Middle East Review* 21 (1): 27-33.

Cohen, Asher, 2007. "The Religious Parties in the 2006 Election", *Israel Affairs* 13 (2) (April): 325-345.

Lustick, Ian S., 1987. "Israel's Dangerous Fundamentalists", *Foreign Policy* 68: 118-139.

כבר במהלך מערכת הבחירות ניסו השתיים לטעון שהמפלגה היריבה עלולה שלא לעבור את אחוז החסימה כחלק מהמאבק ביניהן. לא מן הנמנע שעל רקע התהליכים השונים זה אכן יקרה לשתיהן במערכת הבחירות הבאה.

דומה כי מעל לכול בולטת מגמת נהירתם של הציונים-דתיים לליכוד. חלק מהדתיים, בייחוד המזרחים, עשו זאת כבר מזמן, ועתה הצטרפו אליהם רבים אחרים. על כך יש להוסיף את המגמה הפנימית בליכוד לחזק את הייצוג הציוני-דתי המשתקפת בחמישה חברי כנסת ציונים-דתיים. אם שתי המפלגות הציוניות-דתיות לא תצלחנה לזקוף לזכותן מאזן הישגים מרשים במיוחד, ואם המגמות שהתגלו בבחירות האחרונות תתעצמנה, לא מן הנמנע שבבחירות הבאות עלולה הצינונת הדתית לאבד את ייצוגן הפוליטי העצמאי לראשונה בהיסטוריה הפוליטית של מדינת ישראל.

מקורות

אידם, שירי, מיכל הראל, עופר ולודבסקי, כרמי לקר, ושמרי צמרת, 2006. מנותקים: כך סיקרו אמצעי התקשורת בישראל את ההתנתקות, קשב - מרכז להגנת הרמוקרטיה בישראל, ינואר 2006:

www.keshev.org.il/FileUpload/Keshev_Report_January_06.pdf

ברוך, עוזי, 2008. "הבית היהודי: אורלב שני, אריאל שלישי", ערוץ 7, 17.12.2008.

גולדברג, גיורא, 1990. המפלגות בישראל: ממפלגות המון למפלגות אלקטורליות, תל אביב: רמות.

גרניפילד, צביה, 2001. הם מפחדים, תל אביב: ידיעות אחרונות.

דון-יחיא, אליעזר, 1980. "יציבות ותמורות במפלגת מהנה: המפר"ל ומהפכת הצעירים", מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים 14 (תש"ס): 25-52.

הורוביץ, אבנר, 1996. "הצינונת הדתית: מרדיקליזם ציוני לקנאות לאומית", בתוך: דנה אריאלי-הורוביץ (עורכת), דת ומדינה בישראל, ירושלים: המרכז לפלורליזם יהודי של התנועה ליהדות מתקדמת בישראל, עמ' 41-51.

זמר, אפרת, 2008. "שליש מבנות השירות הלאומי - יקוצצו", *NRG מעריב*, 14.5.2008.

טלמור, נעמה, 2009. "בגלל הקיצוץ: יושבת מערך השירות הלאומי", *Walla חדשות*, 11.10.2009.